

מתווה ראשוני", בתוך: אביעזר רביצקי ואבינועם רוזנק (עורכים), עיונים חדשים בפילוסופיה של ההלכה, ירושלים: מאגנס, תשס"ח, עמ' 279-310.

94 הרב פוירשטיין האשים במידה רבה את תרבות "שו"ת ה־sms", שהרב אבינר מרבה לענות בו, בבעייתיות שהוא מוצא בתשובת הרב אבינר. "אני בטוח שהוא מסכים לכל מה שאמרת, אבל יש דברים שגם הוא לא יכול להעביר בהודעה קצרה", אמר. "נושאים כאלה רגישים ומורכבים, שאלות הרות גורל שהן ממש דיני נפשות – אי אפשר לדון בהם בפורמט הזה". לדבריו, שמע פעם מתלמיד קרוב של הרב שלמה זלמן אוירבך, מגדולי הפוסקים בדורות האחרונים, כי לא הסכים לענות על שאלה הלכתית בלי "לראות את העיניים של השואל" – גם לא בשאלות הפשוטות ביותר. "אם יש משהו שלא עונים עליו לא רק בשו"ת sms אלא אפילו בשו"ת בכלל – זה זה", טען. "לאחיות בבתי החולים יש פרוטוקול מפורט איך להתנהג ולהגיב בלידת תינוק עם תסמונת דאון, עד רמת החיוך. אנחנו – הרבנים ואנשי המקצוע – צריכים להיות לא פחות רגישים". גם הרב שי פירון, אב לילד עם מוגבלות, אמר כי "פסק הלכה זה מבטא תפיסה מסוכנת שתוביל ליחס מפלה כלפי ילדים מיוחדים. ההשוואה בין הברכה לילדים מיוחדים לברכה על המת, מקוממת ומצביעה על חוסר רגישות לערך חיי אדם ולתרומתם של הילדים האלה לחברה". הרב פירון הוסיף כי הוא "נחרד מפסק ההלכה, המכיל בתוכו תפיסה שגויה ביחס של הורים לילדים מיוחדים. גם היום אני ושכמותי שמחים שמחה גדולה בילד שגולד לנו, ומרגישים שדווקא הילדים האלה הם המורים הגדולים של חיינו".

95 אביעד הכהן, "דמעת העשוקים: לתקנתן של עגונות ומעוכבות גט בימינו", עלון שבות בוגרים כ (תשס"ה): 71-100.

96 ראו שו"ת התשב"ץ, חלק ב, סימן ח.

97 בית יוסף, אבן העזר קיט.

יחס התורה וההלכה לאנשים עם מוגבלות לאור התפתחויות המדע והמוסר

רבני ורבניות בית המדרש של "בית הלל"

מאמר זה נכתב שבועות ספורים בלבד לאחר פטירתו של פרופ' ראובן פוירשטיין ז"ל, אשר פיתח שיטות טיפול ייחודיות, האמין ביכולת האדם להתגבר על מגבלותיו, ותרם לשילובם בחברה של רבבות אנשים עם מוגבלות בכל רחבי העולם. רק לפני מספר חודשים זכינו, חלק מחברי ארגון רבני בית הלל, לשמוע את פרופ' פוירשטיין ז"ל מתייחס לנושא שבו עוסק מאמר זה. חלק מרבניו משולבים כאן. המאמר מוקדש לעילוי נשמתו, בהוקרה על תרומתו לתיקון עולם.

תקציר

ערך השוויון הוא ערך יסודי בחברה המודרנית, הכולל בתוכו תביעה ליחס שוויוני לאדם עם מוגבלות. אולם התורה אוסרת על כוהן עם מום לעבוד במקדש. האם איסור זה מלמד על יחס כללי של התורה כלפי אנשים עם מוגבלות, יחס המגביל את מקומם בחברה ובקיום המצוות? מקורות שונים בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה מלמדים שבאופן מכוון הבריאה נעשתה בצורה לא שלמה, ותפקידו של האדם להיות שותף לקב"ה ולהשלים את הבריאה הן בתחום החברתי-מוסרי הן בתחום המדעי. כשם שבעבר שינויים חברתיים ומדעיים הביאו לתמורה במעמדו של אדם עם מוגבלות כלשהי מבחינה הלכתית, כך גם היום אנו מחויבים להחמיר

* מאמר זה פורסם לראשונה בחוברת השביעית של בית הלל, סיוון תשע"ד, ונמצא גם באתר בית הלל. כאן הוא מופיע בגרסתו המחודשת.

א. התפתחות המוסר הטבעי

על פי משנתו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק התפתחות המוסר הטבעי היא חלק אינטגרלי מתהליך הגאולה ומתיקון העולם. יסודות אלו מופיעים במקומות רבים בכתבי הרב קוק, בין היתר בחיבורו *חזון הצמחונות והשלום*. כך, לדוגמה, על מצוות כיסוי הדם כותב הרב קוק שמטרת המצווה היא להפגין בוושה על המצב הלא מוסרי של האנושות, שבו אנו נאלצים לשחוט בעלי חיים לצורכי אכילה:

כיסוי דם החיה והעוף היא כמו מחאה אלהית, לעומת ההיתר התלוי ביסודו במצב הנפש המקולקלת של האדם "כי יצר לב האדם רע מנעוריו" [...] באין שום רעיון של התנגדות פנימית, מצד רגש הטוב והצדק, אמרה תורה: כסה הדם, הסתר בושתך ורפיון מוסריותך, אע"פ שלא הגיע האדם עדיין למדרגתו הראויה לו, לתן למוסר נשגב כזה מהלכים בחיים המעשיים בפועל, ולא בא עדנה עד גבול החסידות של ההערה השכלית הזאת, להשכיל ולחוש יפה שאין ראוי לטול חייה של כל נפש חיה ומרגשת מפני צרכו ותאותו.¹

לדברי הרב קוק בעתיד יתעלה המוסר העולמי עד כדי כך שלא נוכל לשחוט בעלי חיים אפילו לשם הקרבתם בבית המקדש:

אמנם בהגיע תור האנושות לצעדים היותר רמים, בהרפא כליל המח של הנפילה המוסרית, שגרמה את הצורך של שימת איבה [...] בין האדם לכל החי, או מברכת הטבע, מיתרון המוסר וטוב ההנהגה [...] ימלא האדם אמץ וחיל, עד לאין צורך לשימוש אכילת בשר מצד העמקת חוזה כחות גופו. ותכונת המוסר תתרום כל כך עד כדי הערת הצד החיובי של משפט בעלי החיים ביחשו של האדם אליהם, על העת ההיא שהיא ראש פסגת הגעת הקולתורה הטהורה, אמרו חז"ל דברם הגדול, שהוא גדול ומפליא "כל הקרבנות בטלין לעתיד לבא" (תנחומא אמור (ט).²

בהלכה בכבודו של אותו אדם, לקיים בירור הלכתי בשאלות העומדות על הפרק, ולהביא לכך שבקהילה ובחברה נתייחס כראוי לכל אדם עם מוגבלות ונפעל לשילובו.

הקדמה

שאלת היחס לאנשים עם מוגבלות היא אחת השאלות המאתגרות ביותר בעולם התורה וההלכה כיום. אידאל השוויון והתביעה לשלב אנשים עם מוגבלות בקהילה הם ערכים יסודיים ביותר בחברה המודרנית, שרגישותה המוסרית לערכים חברתיים גבוהה מכל מה שידענו בעבר. יתרה מזו, הפיתוחים הטכנולוגיים והרפואיים, יחד עם שיטות טיפול שהתפתחו ברבות השנים, מסייעים לאנשים אלה להתגבר על קשיים ומכשולים שעליהם לא יכלו להתגבר בעבר.

ברם כאשר באים לבחון את עמדת התורה וההלכה בסוגיות הללו, אנו מוצאים לכאורה יחס נחות כלפי אנשים עם מוגבלות. התורה מקדישה פסוקים שלמים כדי לתאר את האיסור על אדם עם מום לשרת בקודש: "דַּבֵּר אֶל אֶהֱרֹן לֵאמֹר אִישׁ מִזֶּרְעֶךָ לְדֹרְתָם אֲשֶׁר יִהְיֶה בוֹ מוּם לֹא יִקְרַב לְהִקְרִיב לְחֶם אֱלֹהֵינוּ" (ויקרא כא, יז). יתר על כן, התורה מגדירה את עבודת אדם שיש בו מום בבית המקדש כחילול הקודש: "אִךְ אֶל הַפְּרֻכָּת לֹא יָבֹא וְאֶל הַמִּזְבֵּחַ לֹא יִגַּשׁ כִּי מוּם בוֹ וְלֹא יִחַל אֶת מִקְדָּשִׁי כִּי אֲנִי ה' מְקַדְּשָׁם" (ויקרא כא, כג). ההלכה אוסרת על אנשים עם מוגבלות לשמש בתפקידים מסוימים, כגון שליח ציבור, וישנם אנשים עם מוגבלות פיזית או קוגניטיבית שאינם מחויבים במצוות כלל, כגון החירש והשוטה.

האם לאור המוסר המשתנה והמציאות הטכנולוגית והרפואית החדשה ישנתנה גם יחסה של ההלכה לאנשים עם מוגבלות? האם יש לתורה אמירה ייחודית בנושא, שתוכל לתרום לבניית חברה צודקת יותר ומוסרית יותר?

השקפת העולם הרומית-אלילית, כפי שהיא באה לידי ביטוי בדבריו של טורנוסרופוס הרשע, מתארת עולם טבעי, עולם שמקבל את הטבע כמות שהוא: מה שהטבע נתן הוא מה שיש. על כן אם אדם נולד לא נימול, אין כל רשות למול אותו, שהרי לא כך הוא נולד. שורשיה של השקפה זו בתפיסה האלילית שלפיה האלוהות היא הטבע, ולכן אף אדם אינו יכול לעשות דבר כנגד גזר דינו של הטבע.

מול טורנוסרופוס עומד רבי עקיבא, הטוען שהטבע אינו חזות הכול. האלוהות אינה הטבע; היא אולי שוכנת בטבע, אך היא אינה זהה לו. יש לאדם כוח לשנות ולשפר את הטבע, להעלות אותו למדרגה גבוהה יותר. האדם אינו משועבד לטבע. הוא נפגש עם האלוהות דרך הטבע, אך לאדם יש תפקיד מפתח במפגש זה – עליו מוטלת החובה לרומם את הטבע באופן שבו יוכל להיפגש עם אלוהים.

חשוב להדגיש: גישתם של הרומים לא הייתה גישה פסיבית; די לראות את שרידי הבנייה האדירים שהשאירו אחריהם הרומים בארץ ישראל. אך לצד כל אלה ולצד כל הפיתוח והתייעוש שהרומים קידמו, הם לא האמינו שבכוחו של האדם לשנות את המציאות הנתונה ולרומם אותה. האדם, מבחינתם, הוא אך ורק נתין בממלכת הטבע, ולא להפך. התפיסה האלילית גורסת שהאדם עומד אל מול טבע אלוהי שכריאתו כבר הושלמה, שכבר אי-אפשר באמת לחדש בו ולשנות אותו.

על פי היהדות האדם אינו רק נתין בממלכת הטבע, אלא שותף מלא בממלכת הבריאה. היהדות אינה מסתכלת על העולם כעל עולם טבעי אלא כעל עולם נברא, אך זהו עולם שכריאתו לא הושלמה, עולם שהקב"ה הותיר לאדם את המשימה לפתח, לשכלל ובעיקר לרומם אותו, כדי שכל בשר יוכל להיפגש עם "ארון עולם אשר מלך בטרם כל יציר נברא".

כך כותב הרב סולובייצ'יק בספרו "ימי זיכרון": "בראשית ברא אלוהים את השמים והארץ – רק את ההתחלה עשה הקב"ה ואילו הגמר – הוא תפקיד האדם".⁴

אנו נתבעים לשפר ולרומם את העולם ואת החיים בו. כל חידוש שמתחדש בעולם מחייב אותנו לראות כיצד אנו משכללים אותו, ויחד אתו עוזרים לעולם להתעלות לקראת המפגש עם הקב"ה.

מן הדברים הללו אנו למדים שאם היחס לקרבנות מן החי ישתנה בבית המקדש העתידי לאור התפתחות המוסר הטבעי, לא מן הנמנע שגם היחס לבני אדם עם מוגבלות ישתנה.

זוהי דוגמה אחת מגי רבות לכך שבדור של גאולה עלינו לחדד את החושים המוסריים שלנו. העובדה שסוגיית בני אדם עם מוגבלות הפכה היום לאקוטית יותר מבעבר אינה נובעת בהכרח מכך שכיום יש יותר מקרים של בני אדם עם מוגבלות, אלא בעיקר בגלל הרגישות המוסרית הגבוהה של החברה שלנו. אם אנו מאמינים שאנו חיים בתקופה של "ראשית צמיחת גאולתנו", הפן המוסרי חייב לבוא לידי ביטוי משמעותי יותר בהכוונה התורנית-מוסרית בקהילה ובפסיקת ההלכה, ובפרט בנושא כאוב זה.

ב. שותפות האדם בשכלול הבריאה

במדרש מובא דיון בין רבי עקיבא לטורנוסרופוס:

שאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא: איזה מעשים נאים, של הקב"ה או של בשר ודם? אמר לו: של בשר ודם נאים. אמר לו טורנוסרופוס: הרי השמים והארץ יכול אדם לעשות כיוצא בהם? אמר לו ר' עקיבא: לא תאמר לי בדברים שהם למעלה מן הבריות, שאין שולטין בהם, אלא בדברים שהם מצויים בבני אדם. אמר לו: למה אתם נימולים? אמר לו: אף אני הייתי יודע שאתה עתיד לומר לי כן, לכך הקדמתי ואמרתי לך: מעשי בשר ודם הם נאים משל הקדוש-ברוך-הוא. הביא לו ר' עקיבא שיבולים וגלוסקאות, אמר לו: אלו מעשי הקדוש-ברוך-הוא ואלו מעשה בשר ודם – אין אלו נאים? הביא לו אניצי פשתן וכלים מבית שאן, אמר לו: אלו מעשה הקדוש-ברוך-הוא ואלו מעשה בשר ודם – אין אלו נאים? אמר לו טורנוסרופוס: הואיל והוא חפץ במילה, למה אין הוולד יוצא מהול מעי אמו? אמר לו ר' עקיבא: ולמה שררו יוצא עמו – לא תחתוך אמו שררו? ומדוע חבל הטבור יוצא עם התינוק? הלא הוא נועד לחיתוך (ומכאן השלכה לקיום מצוות מילה).³

כך גם באשר לאנשים עם מוגבלות. אנו יודעים היום על התחום הזה הרבה יותר ממה שידענו בתקופות קודמות. חיייהם של אנשים עם מוגבלות הם חיים טובים ומלאים יותר משהיו בימים עברו. היחס שלנו כלפי אנשים אלו הוא יחס שונה לחלוטין מכפי שהיה מקובל רק לפני עשרות שנים. אנו מבינים שאנשים עם מוגבלות נבראו בצלם אלוהים ממש כמו כל אדם אחר, והם ראויים להיות חברים שווים ואף מנהיגים בחברה, כפי שעולה מדברי רבי יוסף בכור שור (מבעלי התוספות) על דברי ה' למשה "מי שם פה לאדם" (שמות ד, יא): "כלומר, אם הייתי רוצה, היית מדבר יפה, אבל אני איני רוצה, שזה כבודי, שאדם שאין לו לא פה ולא לשון יעשה שליחותי, וישלים חפצי, ויעשה על ידו דבר גדול כזה".

ג. שכלול הבריאה מבחינה מוסרית וחברתית

אנו מוצאים דיון נוסף בין רבי עקיבא לטורנוסרופוס:

וזה שאלה שאל טורנוסרופוס הרשע את ר"ע: אם אֵלֵהיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסם? אמר ליה: אמר ליה: כדי שניצול אנו בהן מדינה של גיהנם. אמר ליה: אדרבה, זו שמחייבתן לגיהנם! אמשול לך משל, למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורין, וציוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו. כששמע המלך לא כועס עליו? ואתם קרויין עבדים, שנאמר: "כי לי בני ישראל עבדים". אמר לו ר"ע: אמשול לך משל, למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שכעס על בנו וחבשו בבית האסורין, וציוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו. כששמע המלך לא דורן משגר לו? ואנן קרויין בנים, דכתיב: "בנים אתם לה' אֵלֵהיכם".⁵

שני דגשים מיוחדים יש במדרש זה. ראשית, רבי עקיבא מלמד אותנו שאת היחס הראוי לברואיו של הקב"ה אנו לומדים לא רק ממצוות התורה; המוסר

הטבעי חייב גם הוא להיות חלק ממה שמעורר אותנו לפעול לתיקון הבריאה. לפעמים המוסר הטבעי דורש מאתנו להקשיב לתביעה מוסרית חדשה, שתעשה קורת רוח למלכו של עולם. זאת משום שאנו לא רק עבדיו של הקב"ה, אנו גם הבנים של אבינו שבשמים; חובה עלינו לדאוג באהבה לכל בניו של הקב"ה, גם לאלה שנקודת המוצא שלהם ביחס לאחרים היא חלשה.

שנית, לא מדובר כאן על שכלול הבריאה מבחינה חומרית, אלא על צדק חברתי. לא נראה לפרש שכוונת הגמרא היא שאדם אחד נברא בחיסרון יחסי לרוב בני האדם, כדי שאחרים יוכלו לראות בו אמצעי להציל אותם מעונש. נראה שהכוונה היא לתאר עיקרון מרכזי בחברה מתוקנת: זוהי חברה שבה יש רגישות, נתינה ומאמץ לצמצם את הפערים הקיימים בה.

עם זאת יש לשים לב לצרכיו הייחודיים של כל אדם. לעתים התייחסות שווה לכל אדם מתוך התעלמות מן המגבלות והצרכים המיוחדים של אנשים מסוימים דווקא מעכבת את תיקון החברה. עלינו לחתור לאיזון טוב ביותר בין השוויון הבסיסי בין כל בני האדם לבין תשומת הלב לייחודיותו של כל אחד ואחד.

ד. שכלול הבריאה באמצעות המדע והרפואה

גם להתפתחות המדע, הטכנולוגיה והרפואה יש חלק משמעותי בתיקון עולם. נבואות הגאולה עוסקות בין השאר ברפואה שתגיע לעולם כחלק מתהליך התיקון שלו, כפי שדרשו חז"ל על הפסוק בנבואת מלאכי: "מוצאין אנו עשרה דברים עתיד הקב"ה לחדש לעתיד לבא [...] ואפילו אדם חולה הקב"ה גוזר לשמש ומרפא, שנא' (מלאכי ג' כ') וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה".⁶ דברים דומים מופיעים בזוהר (בתרגום חופשי): "ועל זה עתיד הקב"ה לגלות את אור השמש ולהאיר לישראל, דכתיב: זורחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה', שבשמש ההיא יתרפאו כולם מאחר שבזמן שישראל יקומו מעפר יהיו בהן חגרים ועיוורים והקב"ה יאיר להם מאותה השמש להתרפאות בה".⁷

הרפואה שתגיע לעולם ותביא לתיקונו אינה נסית בהכרח; היא יכולה בהחלט להיות טבעית, ברמות ההתפתחויות המדעיות שיצר המין האנושי. כך הגדיר זאת הרב קוק: "בין כך וכך חובת האדם בצורתו המדעית לרומם

את עבודת האדמה משפלותה, וזה עושה אור ה' במדע האנושי, ועתידין כל בעלי אומניות שיעמדו על הקרקע, הקרקע תצא מקללתה בחלקה היותר גדול, מפני שהחכמה תגאלנה".⁸ הקללות שבהן קולל העולם עשויות להתבטל בעקבות פיתוחי המדע של האדם, שבאים בזכות הארה אלוהית שיוורדת לעולם בכל דור ודור. בעבר אנשים עם מוגבלות היו נטל על החברה ונתפסו כגורם שלילי, אולם בדור של גאולת העולם זוהי זכות לחברה המסוגלת להעניק לאנשים הללו כלים להתגבר על המכשולים ולהשתלב בתוכה. זכינו לפגוש בדור שלנו בעולם שליח שהביא לאנושות את אור ה' בסוגיה זו, פרופ' ראובן פוירשטיין ז"ל, שבעזרת משנתו ותורתו זכו רבבות בכל רחבי העולם להתגבר על מוגבלויותיהם ולהשתלב בחברה.

העובדה שנקודת הפתיחה של התורה היא הצגה של עמדת הנחיתות של אנשים עם מוגבלות איננה סוף פסוק. התורה גם מציבה נקודת מוצא שלפיה אנו חיים בעולם מקולקל שיש בו פגמים ומוגבלויות, ותפקיד האנושות הוא לקדם את הבריאה ולפתח אותה, לתקן את הפגמים והלקויות שבה ובכך להשלימה, כפי שאמרו חז"ל: "אשר ברא אֱלֹהִים לעשות. יעשה אין כתיב כאן אלא לעשות, שהניח כח בהם לעשות".⁹ על האנושות לפעול לצמצם את הפערים בין בני האדם, ולסייע לאנשים עם מוגבלות להתגבר על מוגבלותם, וכך להביא לתיקון עולם.

ה. שילוב אנשים עם מוגבלות בקהילה

כפי שצוין לעיל, על פי ההלכה אנשים עם מוגבלויות מסוימות מנועים לכאורה מלשמש בכמה תפקידים, כגון עליית כוהנים לדוכן. מקור הדיון במשנה ובגמרא במסכת מגילה (כד ע"ב), וכך כותב הרמב"ם: "המומין כיצד? כהן שיש מומין בפניו או בידיו או ברגליו כגון שהיו אצבעותיו עקומות או עקושות [...] לא ישא את כפיו לפי שהעם מסתכלין בו".¹⁰ אנשים עם המום פסולים מלעלות לדוכן מחשש שאנשים יסתכלו עליהם במהלך ברכת כוהנים, והדבר יסיח את דעתם בשעת הברכה.

הגמרא שם מביאה עדויות על מקומות שבהם אנשים עם מום היו עולים לדוכן, ומציינת שהסיבה לכך היא שאותם אנשים היו בגדר של "דש בעירו",

כלומר הם היו מוכרים בעיר שלהם, ולכן המום שלהם לא נחשב תופעה יוצאת דופן. כך ממשך וכותב הרמב"ם: "מי שהיה רירו יורד על זקנו בשעה שהוא מדבר וכן הסומא באחת מעיניו לא ישא את כפיו, ואם היה דש בעירו והכל היו רגילים בזה [...] מותר לפי שאין מסתכלין בו".

הרדב"ז (רבי דוד בן שלמה אבן זמרא) מחדד את ההלכה הזו בדיונו על עליית כוהן עיוור לדוכן ומסיק: "דחולי זה נמצא הרבה במדינה זו ואינו דבר של תימא [...] ראוי להתיר שאין העולם מסתכלין אלא בדבר של תימא הילכך אין כאן בית מיחוש".¹¹

מהלכה זו נובעת מסקנה מרתקת: אם החברה אינה רואה את האדם שיש לו מום כחריג, גם ההלכה אינה רואה אותו כחריג. אם החברה מקבלת את בני האדם עם המוגבלות ופועלת כדי לשלב אותם, גם יחסה של ההלכה אליהם משתנה.

דוגמה אחרת השייכת לענייננו היא בשאלה אם אדם עם מוגבלות גופנית יכול להיות שליח ציבור. המהרש"ל (רבי שלמה לוריא) ציטט בעניין זה מתשובת מהר"ם (רבי מאיר מלובלין): "פשיטא דראוי וראוי הוא, ואדרבה מצוה מן המובהקת, דמלך מלכי המלכים חפץ להשתמש בכלים שבורים, ולא כדרך שרים בשר ודם, שנאמר (תהלים נ"א י"ט) 'לב נשבר אֱלֹהִים לא תבוה', דאין נפסל במומין אלא כהנים עכ"ל [עד כאן לשונו]", והוסיף: "ואני אבוא אחריו למלא את דבריו, דהא אפילו לויים שעבודתן בשיר בשילה ובית עולמים [...] אין נפסלין אלא בקול [...] כ"ש [כל שכן] ש"ץ שלנו".¹²

בעל המגן אברהם על שולחן ערוך הביא דעות שונות בשאלה זו: "מי שנפלו זרעותיו מותר להיות ש"ץ, שדרך הקב"ה להשתמש בכלים שבורים כדאמר במדרש [...] אבל בוהר אמור ע' קע"ג איתא דהא דקב"ה [דף קע"ג נמצא, שזה שהקב"ה] משתמש בכלים שבורים היינו דכא ושפל רוח, אבל מי שיש בו מום הוא פגום [...] ולכן כהן בעל מום פסול לעבודה, וא"כ גם בש"ץ יש ליזהר".¹³ בעל ערוך השולחן הביא פוסקים נוספים שהתירו לו להיות שליח ציבור (של"ה, אליהו רבה).¹⁴

דומה שבימינו ראוי להחמיר במידת הכבוד לכל אדם, ולהתיר לאדם עם מוגבלות גופנית לשמש שליח ציבור.

מבחינה ערכית ניתן ללמוד מהלכות אלה לשאוף למצב שבו נתרגל לכך שאנשים עם מוגבלות הם חלק אינטגרלי מהחברה. ככל שהתופעה הזו תהיה

רווחת בקהילה, הקהילה תראה בה דבר שגרתי שאינו מושך תשומת לב מיוחדת. כך נשפיע על מעמדם ההלכתי של אנשים עם מוגבלות ונתרום לתיקון החברה והעולם.

1. למצוא את האוצר הגנוז באנשים עם מוגבלות

לעתים כשפוסקים בסוגיה הזו יש צורך בשינוי בדרך שבה האדם הממוצע חושב על אנשים עם מוגבלות, כדי להביא את החברה למצב שוויוני ומוסרי יותר.

בעקבות התפתחות שפת הסימנים התקיים בסוף המאה התשע עשרה דיון ער בין הפוסקים בשאלת מעמדו של אדם חירש שלמד להשתמש בשפה זו. הרב עזריאל הילדסהיימר (ראש בית המדרש לרבנים בברלין, נפטר בשנת תרנ"ט-1899) הביא מגוון דעות בנושא וכתב את המשפט המרתק הבא על מחלוקת הרבנים בנושא: "ונלע"ד ונראה לפי עניות דעתן עיקר הדבר תלוי בשאלה אם כח השכל של החרש לקוי באופן מוחלט או שהוא נורמאלי כשלעצמו וכעין אוצר גנוז"¹⁵ בימינו קשה להעלות על הדעת שניתן להתלבט בשאלה כזו – כל הפוסקים מסכימים שלאדם חירש יש רק מגבלה גופנית, והוא בר דעת לחלוטין לכל דבר ועניין. אולם עלינו להבין שעבור הרב הילדסהיימר ובני דורו האפשרות שחירש ילמד ויתפקד כאחד האדם הייתה מפתיעה ומאתגרת ביותר! הרב הילדסהיימר נדרש לחשוב "מחוץ לקופסה", קופסה שעוצבה ונסגרה במשך דורות רבים, שבהם היה ברור לכולם שחירש איננו בר דעת, ובצדק, משום שלא הייתה אז דרך ללמדו דעת. יכולתו של הרב הילדסהיימר לחשוב מחוץ לקופסה של אותו דור הייתה שלב בתהליך ההכרה במציאות החדשה של חירש בר דעת. השאלה העומדת לפנינו היא: מהי "היציאה מהקופסה" הנדרשת ברורנו כדי לפסוק הלכה בשאלות חברתיות-מוסריות בנוגע לאנשים עם צרכים מיוחדים?

סיכום

בהיותנו עובדי ה' אנו מחויבים להיות שותפים לקב"ה במעשה בראשית ולהמשיך את תיקון העולם, בין היתר ביצירת שוויון בין אנשים עם מוגבלות לבין כלל החברה ובשילובם המרבי בחברה. עלינו ליצור תהליך של שינוי בחברה ביחס לאנשים עם מוגבלות: ליצור אווירה שבה לכל אדם יהיה נוח להיות עם אנשים ששונים ממנו, ולמצות את הדרכים ההלכתיות לשילובם של אנשים עם מוגבלות בקהילה באופן שווה.

מאמר זה הוא תשתית וקריאת כיוון לעיסוק תורני ביחס לאנשים עם מוגבלות. מכאן ואילך נמשיך ונדרון בעזרת השם בסוגיות מעשיות, הלכתיות וחברתיות בתחום חשוב זה.

הערות

- 1 הרב משה צוריאלי, אוצרות הראי"ה, ב, ראשון לציון: ישיבת ההסדר ראשון לציון, תשס"ב, עמ' 94 [ההדגשה שלנו].
- 2 שם, עמ' 103 [ההדגשה שלנו].
- 3 תנחומא, תוריע סימן ה.
- 4 דוב יוסף הלוי סולובייצ'יק, ימי זכרון, ירושלים: ספריית אלינר, תשמ"ו, עמ' 88 [ההדגשה שלנו].
- 5 בבא בתרא י, ע"א.
- 6 שמות רבה טו, סימן טו, סעיף כא.
- 7 זוהר, פרשת מקץ, דף רג ע"ב.
- 8 אברהם יצחק קוק, אורות הקדש, ב, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"ד, עמ' תקסג.
- 9 מדרש אגדה (מהדורת בובר), בראשית, פרשת בראשית, פרק ב.
- 10 רמב"ם, הלכות תפילה ונשיאת כפים טו, ב.
- 11 שו"ת רדב"ז, חלק א, סימן לט.
- 12 ים של שלמה, חולין, פרק א, סימן מה.
- 13 מגן אברהם, אורח חיים, סימן נג, ס"ק ח.
- 14 ערוך השולחן, אורח חיים, סימן סט.
- 15 עזריאל הילדסהיימר, שו"ת רבי עזריאל, ב: אבן העזר, תל אביב: (חמו"ל), תשל"ו, מילואים, סימן נח.

מעמדם של אנשים עם מוגבלות שכלית עובר בישראל שינוי חברתי עמוק, כמו בכלל החברה המערבית. הכרה באינטליגנציות חלופיות, אמצעים מגוונים ליצירת תקשורת בין-אישית ודרכי הבעה חלופיות הביאו את החברה להבין שמי שהיה נחשב בעבר נטול כישורים קוגניטיביים וממילא מורחק מסביבת החיים הנורמטיבית הוא עכשיו חלק מקהילת האנשים המודעים למוגבלות. כולם יחד עוסקים ביצירת ההתאמות וההנגשות לצרכים המיוחדים.

ובשרה ההלכה היהודית?

אסופת המאמרים שלפנינו מבקשת ללוות את התהליך שעוברת החברה היהודית המסורתית, היונקת את ערכיה והנהגותיה ממערכת המשפט העברי. מסתבר שכושר ההסתגלות של ההלכה הוא גדול, ומעצבי ההלכה מגלים קשב רב לאתגרי השילוב של אנשים עם מוגבלות שכלית והתפתחותית. אנו מאמינים שעצם העיסוק בנושא מרים תרומה לקידומו.

האסופה רואה אור במסגרת התכנית "זכויות אדם והיהדות", בראשות פרופ' ידידיה שטרן, פרופ' חנוך דגן ופרופ' שחר ליפשיץ והודות לתרומתה הנדיבה של קרן משפחת רודרמן.

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

"ואין הדעות שוות"

על מעמדו של אדם עם מוגבלות שכלית
והתפתחותית בעולמה של מסורת ישראל

עורך: בנימין לאו

מחיר מומלץ: 64 ש"ח
אפריל 2016

מסח"ב: 0-182-519-965-978

www.idi.org.il

0 4500001160 1
דאנאקוד 450-1160

